

*Кальний С.В.,
асистент кафедри фінансів підприємств
Академії муніципального управління, м. Київ*

ЗАВДАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглянуто сутність економічної безпеки підприємства та її взаємозв'язок з національною економічною безпекою, а також визначено: головні загрози діяльності підприємств, фактори, що впливають на зростання рівня таких загроз, та першочергові завдання, які мають вирішуватись системою економічної безпеки вітчизняних підприємств.

В статье рассматривается суть экономической безопасности предприятия и ее взаимосвязь с национальной экономической безопасностью, а также определены: главные угрозы деятельности предприятий, факторы, которые влияют на возрастание уровня этих угроз, и первоочередные задания, которые должны решаться системой экономической безопасности отечественных предприятий.

The paper examines enterprise's economic security and it's correlation with national one. Major threats for enterprise's activity and their causes are defined. Key tasks for system of economic security at the enterprise are pointed out.

Постановка проблеми. Світова економіка переживає інтенсивний процес глобалізації, коли спостерігається масштабне проникнення транснаціональних компаній в інфраструктуру та економіку окремих країн. Наразі можна говорити про створення групи таких компаній, які не лише володіють капіталами, порівнянними з обсягами національних бюджетів, але і справляють вплив на соціально-економічний розвиток держав, змінюють світову геополітичну ситуацію.

Міжнародний розподіл праці, в якому проявляється процес глобалізації, призводить до прояву у вітчизняній економіці ряду негативних явищ. Так, з одного боку, виведення виробничих потужностей, особливо у сфері виробництва товарів широкого вжитку, за межі країни, у регіони з нижчим рівнем оплати праці та соціальних гарантій дозволяє міжнародним компаніям значно скоротити собівартість продукції, однак призводить до низької конкурентоздатності вітчизняних виробників та зростання рівня безробіття всередині країни. З іншого боку, вітчизняне промислове виробництво знаходиться на початку технологічного ланцюга, в той час як промислово розвинені країни вже перейшли від розвитку індустріальної економіки до побудови інформаційного суспільства. Це викликає в Україні посилення явищ так званої колоніальної економіки, що здатна лише обслуговувати країни економічного авангарду, виступати сировинним експортером та ринком збуту імпортованих товарів та послуг.

У таких умовах неможливо ігнорувати проблему економічної безпеки як на національному рівні, так і на рівні окремих вітчизняних

підприємств. Ще більше загострив дану проблему світовий фінансовий спад останніх років, що спричинив політичну дестабілізацію та сплеск соціальних збурень у багатьох країнах, викликав падіння показників у раніше стабільно зростаючих секторах економіки і призвів до закриття підприємств, масштабність та стійкість діяльності яких донедавна не викликала сумнівів. Негативний вплив фінансово-економічних криз на переважну більшість підприємств є закономірним, адже замість інвестицій у технологічні та продуктові інновації на перший план виходять завдання утримання власного ринкового сегмента, запобігання падінню обсягів виробництва, стабілізації виробничих процесів, збереження кваліфікованої частини трудового колективу тощо.

Актуальним стає питання оцінювання менеджерами підприємства його фінансового стану та показників економічної діяльності, а також рівня організації виробництва та роботи з персоналом з огляду на можливості захисту від існуючих чи потенційних загроз, які можуть мати як внутрішню, так і зовнішню природу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження концепцій та методологічних засад економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, а також теорій національної безпеки знайшло широке відображення в економічній літературі. Вагомий внесок у розробку цих питань зробили вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: Л.І. Абалкін, О.В. Ареф'єва, Ю.В. Бабанова, О.І. Баранівський, І.О. Бланк, В.М. Геєць, В.І. Грушко, С.М. Лаптев, Г.В. Кавун, А.В. Кашин, В.І. Козаченко, В.В. Крутов, С.М. Міщенко, Є.В. Мних, С.В. Мунтіян, Д.І. Олійник, П.Я. Пригунов, Д.К. Прейгер, В.С. Сідак, О.І. Судакова, А.І. Сухоруков, Л.Г. Шемаєва, В.Я. Шевчук та ін.

Мета статті. У статті поставлено за мету дослідити теоретичні основи, виявити проблеми та окреслити задачі економічної безпеки вітчизняних підприємств у контексті національної економічної безпеки. З цією метою поставлено наступні завдання: розглянути сутність економічної безпеки підприємства та її взаємозв'язок із системою національної економічної безпеки, визначити оптимальну структуру критеріїв її оцінювання; окреслити ряд загроз, що становлять потенційну небезпеку для вітчизняних підприємств; виявити фактори, що впливають на зростання загроз; визначити завдання, що мають у пріоритетному порядку вирішуватись системою економічної безпеки підприємств.

Виклад основного матеріалу. Дослідження сутності економічної безпеки підприємства дозволяє виділити три основні підходи: з точки зору юридичної безпеки, захисту від виявлених зовнішніх загроз та, нарешті, у розумінні забезпечення задовільного функціонування підприємств у змінних умовах. Наразі останній підхід є визначальним, оскільки передбачає розгляд і оцінювання економічної безпеки з точки зору стійкості внутрішньої системи діяльності підприємства до змін макро-, мезо- та мікросередовища у нормальних межах з метою

досягнення поставлених підприємством цілей, наприклад: отримання певних обсягів прибутку, утримання чи розширення ринкового сегменту, на якому діє підприємство, створення чи посилення позитивного іміджу [5, с. 34-36].

Вважаючи нормальним такий спосіб функціонування підприємства, коли цілі його діяльності досягаються оптимальним шляхом, та розглядаючи загрози як варіанти розвитку подій, у результаті яких з'являється чи зростає імовірність порушення діяльності підприємства, заподіяння йому шкоди, завдання будь-яких збитків, можна говорити про розширення можливості кількісного вимірювання загроз як математичного очікування величини збитку. Поряд з тим, невизначеність умов та, відповідно, результатів складають сутність ризику діяльності підприємства, який існує у будь-якому випадку, в той час як загрозою можна вважати розвиток подій за негативним сценарієм, тобто посилення небажаного ризику, що призводитиме до порушення меж нормальної невизначеності умов діяльності підприємства [3, с. 107].

Вироблення загальних критеріїв, кількісних показників оцінювання економічної безпеки на рівні підприємства можна вважати складним чи навіть неможливим для вирішення завданням, що обумовлено широтою спектру підприємств, різнорідних як за показниками та масштабами діяльності, так і за організаційно-правовою формою та галузевою належністю. Крім того, процес визначення переліку факторів макро-, мезо- та мікросередовища, що можуть впливати на нормальну діяльність та формувати головні загрози для конкретного підприємства, має носити в цілому індивідуальний характер.

Поряд з тим, вплив змін умов середовища, в якому функціонує підприємство, певною мірою може бути виявлений за рахунок використання загальних методик його оцінювання, створених на базі дослідження галузевих закономірностей діяльності підприємств, особливостей функціонування підприємств різного масштабу тощо. Слід, однак, зазначити, що коливання параметрів середовища можна розглядати лише в межах нормальних відхилень.

Загалом, оцінка рівня економічної безпеки підприємства може провадитись двома шляхами: через STEP-аналіз, SWOT-аналіз, методи діагностики банкрутства, або шляхом визначення комплексних критеріїв щодо рівня основних показників діяльності підприємства та складових його економічної безпеки. Останній підхід стосовно, зокрема, промислових підприємств переважно базується на розподілі показників економічної безпеки за такими групами:

- фінансові, що характеризують фінансову стійкість, ліквідність, прибутковість підприємства, його фінансову забезпеченість;
- виробничі, що визначають рівень фондівдачі та інші показники ефективності використання основних та оборотних фондів;
- рівня забезпеченості кваліфікованими кадрами;

- матеріально-технічного стану, що характеризують рівень забезпеченості виробництва сировиною та матеріалами, а також рівень залежності підприємства від певних постачальників;

- маркетингові та продажів, які враховують тенденції розвитку ринкового сегменту, де діє підприємство, а також рівень дебіторської заборгованості та обсяг готової продукції у загальному обсязі виробництва;

- екологічні, які характеризують втрати від забруднення довкілля та витрати на природоохоронні заходи [5, с. 96].

Окремо слід відзначити важливість охорони комерційної таємниці та виявлення втручання інших економічних агентів.

Загалом, підприємство, як і будь-яка економічна система, має ефективно функціонувати у змінних умовах зовнішнього середовища, зберігаючи цілісність. З одного боку, цій вимозі задовольняє керованість структур системи, обумовлена здатністю менеджерів консолідувати всі її елементи та здійснювати керівництво через ефективний централізований механізм. З іншого боку, будь-який господарюючий суб'єкт є частиною територіального господарського комплексу, що, в свою чергу, включений у систему національної економіки. Отже, існування економічної системи як частини системи вищого порядку обумовлює потребу в забезпеченні її стійкості через стійкість її зовнішніх зв'язків. Так, важливим фактором, що впливає на економічну безпеку підприємства, є його залежність від інтенсивності його кооперативних зв'язків з постачальниками різного роду ресурсів. Тут суттєвими є стабільність постачання ресурсів, їх якість, повнота і своєчасність [2, с. 39].

Крім того, взаємодія систем вищого рівня, виявлена у митній, податковій, кредитно-грошовій політиці та протекціонізмі на національному рівні, може надавати переваги підприємствам певних держав. Зі зростанням рівня національної економічної безпеки зростають і можливості захисту економічних інтересів підприємств відповідних країн. Так само, розвиток на рівні держави сприятливого для підприємництва внутрішнього економічного середовища посилює економічну безпеку кожного з підприємств. При цьому мова йде не лише про прийняття відповідної нормативно-правової бази, але й про її застосування на практиці, а також про традиції взаємодії бюрократичного апарату та підприємців, закони ділових стосунків та правила документообігу тощо.

Діяльність держави, спрямована на посилення економічної безпеки підприємств, повинна мати зворотній зв'язок у вигляді сплати податків як першочергового обов'язку підприємств перед державою. Однак у контексті національної економічної безпеки пріоритетними принципами оподаткування має бути справедливість податкових ставок та невідворотність покарання за ухиляння підприємств від сплати податків.

Окремо та більш жорстко мають регламентуватись стосунки держави з підприємствами, що входять до сфери її національних інтересів. Крім того, негативні явища економічного характеру та криміналізація підприємницької діяльності мають розглядатись як загрози з точки зору і національної економічної безпеки, і економічної безпеки підприємств. Наразі на законодавчому рівні будь-яке вітчизняне підприємство може розглядатись лише у ролі суб'єкта економічної безпеки держави, що посилює чи, навпаки, становить загрозу для системи національної безпеки [5, с. 45].

На даний час нагально постає питання зміни підходу до забезпечення економічної безпеки підприємства. Доцільною можна вважати постановку первинної задачі оптимізації діяльності підприємства із ефективною системою безпеки. Ще на етапі створення підприємства, починаючи з установчих документів, має враховуватись вимога щодо запровадження механізмів його безпечного функціонування. Надалі в даному питанні має застосовуватись комплексний підхід, коли вся фінансового-господарська діяльність підприємства здійснюється в контексті заходів забезпечення економічної безпеки [1, с. 8-9].

У ході роботи підприємства мають використовуватись вже існуючі засоби та методи оцінювання загроз, скориговані з урахуванням специфіки діяльності підприємства, однак способи своєчасного виявлення та прогнози щодо механізмів реалізації загроз мають створювати можливість нейтралізації цих загроз шляхом проведення переважно превентивних заходів.

Якщо охарактеризувати рівень економічної безпеки підприємства ступенем адаптивності його економічного потенціалу, то загрозовим можна вважати стан, за якого вичерпано можливості пристосування до зростаючої нестабільності зовнішнього середовища у рамках досягнення підприємством поставлених цілей, що може виявлятися у зниженні конкурентоздатності, погіршенні фінансового стану, втраті іміджу тощо. Катастрофічний же стан підприємства обумовлюється граничним рівнем загрози втрати активів підприємства.

Комплекс завдань із забезпечення економічної безпеки підприємства суттєво різниться залежно від того, наскільки стабільною є його діяльність. У стані стійкого функціонування підприємство вирішує завдання забезпечення економічної безпеки шляхом підтримання нормальних ритмів виробництва та збуту продукції, запобігання матеріальним та фінансовим втратам, недопущення несанкціонованого доступу до службової інформації, протидії недобросовісній конкуренції та кримінальним проявам.

У стані, наближеному до критичного, найнебезпечнішим є руйнування виробничого, технологічного чи кадрового потенціалу підприємства, коли умови господарювання не забезпечують здатність такого потенціалу до відновлення, а можливості використання таких

фінансових ресурсів, як власний прибуток чи позикові кошти, значно обмежуються.

За цих умов стратегія і тактика підприємства щодо підвищення рівня власної економічної безпеки можуть поєднувати риси захисної політики та наступальної політики превентивних заходів. Тактичні, або оперативні заходи захисного характеру можуть включати скорочення витрат, обсягів виробництва чи кількості працюючих, а також реорганізацію підприємства із закриттям неефективних структурних підрозділів. До наступальних заходів відносяться проведення агресивної маркетингової політики, реформа системи управління тощо. Оскільки метою всіх тактичних заходів є відновлення до кризового рівня функціонування підприємства, вони властиві так званому реактивному управлінню.

Важливо, що коли загрози економічній безпеці підприємства досягають критичного рівня, особливого значення набуває зростання оперативності прийняття та реалізації управлінських рішень навіть за умови зниження їх ефективності. В цьому контексті стосовно виробничої діяльності можна здійснювати заходи щодо скорочення тривалості виробничого циклу, зменшення оперативно-календарних нормативів, скорочення кількості неефективних бізнес-процесів.

Стратегічні заходи є частиною так званого попереджувального управління. До них відносяться оцінювання становища підприємства, аналіз його потенціалу, а також вироблення загальної концепції фінансового оздоровлення підприємства, що включає інноваційну стратегію розвитку.

Наразі ряд вітчизняних підприємств, здійснюючи свою діяльність в нестабільному економічному середовищі, відчують загрозу власній економічній безпеці, оскільки затребуваність ринком виробленої продукції є нестабільною та може різко скорочуватись у зв'язку із посиленням процесу глобалізації економіки та світового перерозподілу виробничих потенціалів, що відбувається на фоні тривалого спаду в технологічному розвитку країни. У зв'язку з цим, наприклад, спостерігається тенденція втрати вітчизняними промисловими підприємствами здатності до виробництва складної та наукомісткої продукції навіть на рівні випуску часів стабільної радянської економіки.

У контексті як національної безпеки, так і економічної безпеки вітчизняних підприємств таких галузей, як енергетика, транспорт, металургійна, хімічна, видобувна тощо, значною загрозою є зношування основних фондів, вибуття яких у подальшому може носити обвальний характер. Поряд з тим, вони вже не можуть бути модернізовані за рахунок вітчизняних машин та устаткування, а посилення їх виробничих фондів за рахунок імпорту є проблематичним з фінансової точки зору.

Зниження рівня економічної безпеки підприємств зумовлюється й іншими факторами, серед яких:

- незатребуваність продукції на зовнішньому та внутрішньому ринках, її низька конкурентоздатність;
- скорочення інвестиційного потенціалу, посилене фінансовою кризою, інфляцією, недоліками системи оподаткування вітчизняних товаровиробників;
- неефективність інституціональних перетворень, що обумовило фрагментацію багатьох виробничих комплексів на дрібніші, відокремлення останніх, та, як наслідок, зростання транзакційних витрат;
- невиконання державою власних зобов'язань щодо оплати замовлень для власних потреб [3, с. 111-112].

Висновки. Завдання підвищення рівня економічної безпеки підприємства має включати встановлення переліку загроз різного походження, визначення способів їх кількісної оцінки, виявлення нормальних меж коливань відповідних показників та вироблення заходів забезпечення підприємства.

Високий ступінь невизначеності політичної чи економічної ситуації в країні, різкі зміни стану в суспільно-економічній системі ускладнюють процеси моделювання стану системи та прогнозування умов середовища для конкретного підприємства. Крім того, вихідні параметри такої системи не завжди можуть бути кількісно визначені, описані чи навіть виявлені.

Поряд з тим, більшість загроз є відомими, а методики їх оцінювання – вже розробленими, хоч і без урахування особливостей діяльності конкретного підприємства. Крім того, існування загроз часто є обумовленим природними інтересами контрагентів підприємства, що є протилежно спрямованими.

Отже, вважаючи завданням економічної безпеки забезпечення оптимальних результатів діяльності підприємства за даних умов, керівництво обирає принцип «гри на випередження», в той час як боротьбу із загрозами можна розглядати у розрізі «гри другим номером», коли дії захисника є лише відповіддю на дії нападника. Дотепер на вітчизняних підприємствах переважав саме так званий реактивний підхід, що базується на очікуванні негативних впливів та подальшому забезпеченню заходів з ліквідації їх наслідків замість попереднього аналізу та пошуку шляхів із запобігання проявам таких впливів.

Наразі існує потреба у створенні системи економічної безпеки вітчизняних підприємств, яка має бути орієнтована на вирішення наступних завдань:

1. Посилення процесу глобалізації обумовлює потребу в забезпеченні зв'язку економічної безпеки підприємств із економічною безпекою держави. Держава, виходячи з власних національних інтересів, має застосовувати як заходи внутрішньої фіскальної політики та можливості збільшення обсягів державних закупівель, так і важелі

міжнародного впливу, спрямовані на захист вітчизняного виробника, з метою підтримки належного рівня національного виробництва.

2. Становлення так званого інформаційного суспільства та високі темпи розвитку інформаційних технологій, зростання ролі інформаційної складової як фактора виробництва вимагають посилення на підприємствах у складі служб економічної безпеки структур, які відповідають за інформаційно-аналітичну роботу, а також запровадження ефективних систем захисту інформації, що дозволяють поєднувати прозорість та конфіденційність інформації в оптимальному співвідношенні.

3. Загострення конкурентної боротьби та посилення економічної нестабільності, що виявляється у зростанні частоти коливань параметрів зовнішнього середовища, вимагає запровадження на підприємствах попереджувальної системи управління, розвитку превентивного підходу, що полягає у пріоритетності заходів запобігання можливим загрозам нормальній діяльності підприємства перед заходами мінімізації негативних впливів, які вже істотно позначились на такій діяльності.

Використані джерела інформації:

1. Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. Економічна безпека підприємства: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
2. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: Навч. посібник. – К.: Атіка, 2005. – 432 с.
3. Кириченко О.А., Денисенко М.П., Сідак В.С. та ін. Економічна безпека суб'єктів господарювання в умовах глобальної фінансової кризи. Монографія. – К.: ІМБ Університету «КРОК», 2010. – 412 с.
4. Минаев Г.А. Безопасность организации: Уч. пособие. – М.: Университетская книга; Логос, 2009. – 368 с.
5. Система економічної безпеки. За ред. Сухорукова А.І./ Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України.– К.: ВД «Стилос», 2010. – 685 с.
6. Шемаєва Л.Г. Забезпечення економічної безпеки підприємства на основі управління стратегічною взаємодією з суб'єктами зовнішнього середовища. Монографія / Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.: НІПМБ, 2009. – 357 с.
7. Шкарлет С.М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект. Монографія. – К.: Книжкове видавництво Національного авіаційного університету, 2007. – 436 с.

***